

Nederlandstalige samenvatting

Ouder-kind gehechtheid bij kinderen met een ernstig of diep verstandelijke beperking: Een ander verhaal?

Het opbouwen van solide, veilige gehechtheidsrelaties met je primaire verzorgers - zoals je ouders - op jonge leeftijd is belangrijk voor de sociaal-emotionele groei van kinderen, zowel nu als later in hun leven. Voor kinderen met een ernstig of diep verstandelijke beperking (VB) is het belang van de ouder als gehechtheidsfiguur en dus als co-regulator van stressvolle ervaringen zeer groot, zeker gezien de hogere prevalentie van gedrags- en emotionele problemen in vergelijking met de neurotypische groep kinderen. Ondanks de grote aandacht voor gehechtheid als perspectief in andere groepen, bleef empirisch wetenschappelijk gehechtheidsonderzoek jarenlang achter in de doelgroep van personen met een ernstig tot diep VB. Dit proefschrift vulde een stuk van deze leemte in door een aantal basisaannames van de gehechtheidstheorie bij kinderen met een ernstig tot diep VB te onderzoeken. Daarnaast zochten we in dit proefschrift naar op maat gesneden manieren om ouders te ondersteunen bij het opbouwen en versterken van de gehechtheidsrelaties met hun kind, verdergaand op hun noden en sterktes op dit domein. Het proefschrift bestaat uit zeven hoofdstukken, die allemaal als manuscript zijn gepubliceerd in internationale peer-reviewed tijdschriften. Later werd er nog een achtste manuscript op basis van dit doctoraatsonderzoek toegevoegd. In de samenvatting die volgt, geef ik een overzicht van de voornaamste onderzoeksresultaten voor elk van deze manuscripten.

Deel 1: Exploratie van het ouderperspectief op een rol als gehechtheidsfiguur en de gehechtheidsexpressies van kinderen met een ernstig of diep VB

In het eerste deel van het proefschrift worden twee pilootstudies beschreven die enerzijds de percepties van ouders ten aanzien van hun gehechtheidsrol exploreerden en anderzijds de expressies van gehechtheid van hun kinderen onderzocht. **Manuscript 1** betrof een interviewstudie met 54 ouders van kinderen met een ernstig tot diep VB, waarin ouders uitgebreid bevestigd werden over hun rol als gehechtheidsfiguur. We bevroegen zowel hoe ze zichzelf zagen als een veilige haven, dit is iemand die troost en geborgenheid biedt in stressvolle omstandigheden, en als een veilige basis, dit is iemand die het kind kan aanmoedigen om op ontdekking te gaan. Hoewel de meeste ouders zeker bepaalde aspecten van hun rol als gehechtheidsfiguur (h)erkenden, vooral op vlak van veilige haven, uitten een aantal van hen ook (bijna existentiële) onzekerheden. Ouders twijfelden bijvoorbeeld aan hun unieke rol in het emotionele leven van hun kind met een ernstig tot diep VB. Ben ik speciaal voor mijn kind? Maakt het uit of ik mijn kind troost of iemand anders? Mis ik signalen van mijn kind? Begrijp ik de emotionele signalen van mijn kind verkeerd? De hoeveelheid, sterkte en aard van deze onzekerheden verschilden tussen ouders. Vooral op vlak van hun rol als veilige basis waren er veel verschillen tussen ouders. Sommige ouders hadden bijvoorbeeld moeite om exploratief gedrag van hun kind te zien of te ondersteunen. Een onderzoeksbevinding die zeer belangrijk is om mee te nemen wanneer we in de praktijk ouders ondersteunen. We kunnen ze namelijk helpen om de subtiele exploratieve gedragingen van hun kinderen te herkennen en verder te ontplooien, alsook hen versterken in de opvoedingsgedragingen die ze wél al stellen om exploratie te ondersteunen. Vaak beseffen ouders niet dat deze ook belangrijk zijn in functie van gehechtheid. Hoe dan ook, de onzekerheden die leven bij ouders benadrukten de relevantie van het doctoraatsproject.

In **Manuscript 2** onderzochten we de expressie van gehechtheidsgedrag die we zien bij kinderen met een ernstig tot diep VB. Gehechtheidsgedrag is gedrag dat kinderen tonen in de relatie met hun gehechtheidsfiguren, vooral wanneer ze spanning of stress ervaren. Voorbeelden hiervan zijn naar de ouder kruipen, boos worden op de ouder, de armen uitstrekken om gepakt te worden... Om dit gedrag

uit te lokken deden we een observatie thuis bij 20 ouder-kind duo's met kinderen tussen 2 en 7 jaar, waarbij we het kind enkele keren scheidde van hun ouders. In Manuscript 2 kozen we er bewust voor om een bestaand en gevalideerd codeersysteem te gebruiken, dat normaal gebruikt wordt bij typisch ontwikkelende baby's en peuters (*Scoring System for Interactive Behaviours, Mary Ainsworth*). Op groepsniveau werd voor het eerst evidentie gevonden voor gedifferentieerde uitingen van gehechtheidsgedrag bij de groep van kinderen met een ernstig tot diep VB. Dit betekent dat de kinderen meer intens en persistent gehechtheidsgedrag vertoonden in de interacties met de ouder in vergelijking met de interacties met de vreemde onderzoeker. Dit was merkbaar voor nabijheid- en contactzoekend gedrag (bijv. naar de interactiepartner toe kruipen), contactonderhoudend gedrag (bijv. zich vastgrijpen aan de interactiepartner) en weerstandig gedrag (bijv. boos gedrag naar de ouder stellen, zoals slaan). Alleen in de categorie van vermijdend gedrag vonden we geen statistisch significante verschillen. Deze studie gaf hiermee de eerste evidentie dat kinderen met een ernstig tot diep VB gehechtheidsgedrag vertonen, ook gehechtheidsgedrag zoals dat klassiek beschreven wordt in de literatuur. Ze vertonen hier individuele verschillen in en differentiëren dit naargelang de interactiepartner, wat bijdraagt aan de idee dat het een gehechtheidsgerelateerd verschil is. Maar, kinderen met bijkomende (motorische) beperkingen differentiëerden toch in mindere mate in hun gedrag. We vroegen ons af of dit (deels) te wijten was aan een methodologisch artefact: instrumenten om gehechtheidsgedrag bij jonge kinderen te beoordelen vereisen vaak motorische competenties die kinderen met ernstig verstandelijke en meervoudige beperkingen (EMB) niet hebben (zoals kruipen). In de volgende studies wilden we gehechtheid dus op een andere manier meten.

Deel 2: Verdieping van één van de basisaannames van de gehechtheidstheorie voor kinderen met een ernstig tot diep VB: het aangaan van selectieve gehechtheidsrelaties en reacties op troost

Daarom hebben we in het tweede deel van het proefschrift gedragsobservatie aangevuld met psychofysiologische metingen. In twee volgende manuscripten werd een belangrijk basisprincipe van de gehechtheidstheorie onderzocht bij kinderen met een ernstig tot diep VB: de belangrijke stap in de ontwikkeling waarbij kinderen selectieve, geconsolideerde gehechtheidsrelaties met hun primaire verzorgers opbouwen. Dit wordt gezien als een belangrijke ontwikkelingsmijlpaal in de ontogenese van gehechtheid (voordat men kan spreken van gehechtheidskwaliteit). Het betekent dat kinderen een onderscheid beginnen maken en ook voorkeur zullen vertonen voor bepaalde zorgfiguren, vooral op momenten van stress of spanning. Daarom werd in **Manuscript 3** een experimentele thuisobservatie gedaan inclusief episodes van stress en troost, en aangevuld met continue psychofysiologische metingen. Dit deden we bij 38 ouder-kind duo's met kinderen tussen 2 en 9 jaar oud. Door psychofysiologie op te nemen werden meer gelijke kansen gecreëerd om differentiatie aan te tonen voor alle kinderen, onafhankelijk van hun motorische competenties. Vanuit een intra-individueel (binnen-kind) perspectief werden aanwijzingen gevonden dat - op groepsniveau - kinderen met een ernstig tot diep VB differentiëren (zowel gedragsmatig als fysiologisch) tussen hun ouders als gehechtheidsfiguren en een vreemde. In deze studie werd immers gevonden dat een vreemde meer (negatieve) arousal opwekte bij het uitvoeren van bepaalde stress-inducerende handelingen (zoals tandenpoetsen of medicatie toedienen) in vergelijking met de ouder. Ouders wekten daarnaast ook meer positieve emoties op tijdens het troosten dan een vreemde persoon. Dit leverde empirische ondersteuning voor de emotieregulerende functie die ouders hebben in de context van de selectieve gehechtheidsrelaties die hun kinderen ontwikkelden met hen. We ontdekten ook dat psychofysiologie een complementaire maat kan zijn aan gedragsobservaties. Voor bepaalde kinderen, bijvoorbeeld zij die in hun gedrag weinig of geen verschil (kunnen) laten zien, kan psychofysiologie dus mogelijk soelaas bieden om toch gehechtheidsgerelateerde verschillen in kaart te brengen.

In **Manuscript 4** onderzochten we meer in detail de interindividuele verschillen, dus de verschillen die er waren tussen de kinderen onderling. Eén van de bevindingen in de voorgaande studies was immers dat niet alle kinderen in dezelfde mate differentieerden. We onderzochten of dit te maken had met een kenmerk van de omgeving (de sensitiviteit van de ouder) of een kenmerk van het kind (de motorische vaardigheden van het kind). Het werd duidelijk dat individuele verschillen tussen kinderen vooral werden verklaard door hun (fijne) motorische vaardigheden en niet zozeer door het sensitiviteitsniveau van hun ouders. Dat de sensitiviteit van de ouders niet gerelateerd was aan de verschillen tussen de kinderen bevestigde voornamelijk dat we selectiviteit of voorkeur te pakken kregen met ons instrument, en dat dit nog geen indicatie geeft van de kwaliteit van gehechtheid (de mate van veiligheid). Sensitiviteit is namelijk de voornaamste voorspeller voor kwaliteit van gehechtheid. Het feit dat er een verband leek te zijn met motoriek was echter wel verrassend. In de huidige steekproef werden kinderen met de laagste fijnmotorische vaardigheden meestal geclassificeerd als kinderen met EMB, volgens de definitie van Nakken en Vlaskamp (2007) en Maes et al. (2021). Het waren dus, opnieuw, vooral de kinderen met EMB binnen onze steekproef die niet opvallend differentieerden tussen beide interactiepartners, terwijl kinderen zonder de bijkomende motorische beperking dat wel deden (in lijn met de resultaten van Manuscript 2). Het is belangrijk om in toekomstig onderzoek verder te bekijken in hoeverre kinderen met EMB belangrijke ontwikkelingsmijlpalen bereiken, op het cognitieve, communicatieve of motorische domein, om tot een volledig begrip te komen van individuele verschillen en de geassocieerde kindfactoren op het meest basale niveau van gehechtheid.

Deel 3: Vooruitkijken naar manieren om ouders op maat te ondersteunen op vlak van de ouder-kind gehechtheid

Het derde deel van het proefschrift richtte zich tot slot op het ondersteunen van deze gezinnen op het gebied van de (gehechtheids)relaties met hun kind met een ernstig tot diep VB. Het basisidee was dat deze ondersteuning op maat moet zijn en dus passend bij de individuele behoeften, sterktes en kenmerken van elk uniek gezin. In **Manuscript 5** werd als startpunt hiervoor een semigestructureerd interview uitgewerkt, het zogenaamde Attachment Strengths and Needs Interview. Dit instrument stelde ons (en in de toekomst professionele hulpverleners) in staat om de percepties van ouders over de gehechtheidsrelatie in kaart te brengen, evenals hun zelf gepercipieerde sterktes en kwetsbaarheden en hun wensen hieromtrent. Deze konden aanknopingspunten bieden voor interventie. Het instrument werd positief ontvangen door ouders en professionals. Zo voelden ouders zich over het algemeen gewaardeerd tijdens of na het interview, waren ze gemotiveerd om aan de vooropgestelde doelen te werken en hadden ze het gevoel dat het interview hun werkelijke behoeften kon vatten. Ze waren neutraler over de mate waarin het interview reflectie en leren stimuleerde. Voor sommige ouders had het interview op zichzelf een therapeutische functie, die al verandering teweeg bracht. Hoewel er verschillen waren tussen ouders wat betreft hun reflectie op de ouder-kindrelatie, konden alle ouders uiteindelijk één of meerdere elementen noemen die ze in de toekomst zouden willen veranderen of verbeteren. We kunnen dus besluiten dat er zeker nood is bij ouders om vanuit een gehechtheidsperspectief te werken aan de relaties in het gezin. Na het interview gaven de ouders aan zeer gemotiveerd te zijn om deel te nemen aan een interventie die deze elementen zou aanpakken. Voor professionelen geeft het nieuwe instrument handvaten om gehechtheid als thema aan te snijden in de gezinnen die ze begeleiden. Velen onder hen gaven immers aan dat het niet eenvoudig is om dit gevoelig thema aan te snijden als ze geen helder kader hebben om dit bespreekbaar te maken.

In **Manuscript 6** bevroegen we experts op vlak van gehechtheid of VB naar de manieren waarop we, gebaseerd op een vraagverheldering (bijvoorbeeld met het Attachment Strengths and Needs

Interview), een interventietraject op maat konden uitstippelen voor gezinnen. We voerden daarom tijdens de Coronapandemie een online vignettenstudie uit met 22 experts (verspreid over 9 verschillende landen). Zij kregen korte vignetten te lezen van gezinnen (gebaseerd op Manuscript 5) en selecteerden voor dat specifieke gezin interventiedoelen en interventiecomponenten uit een lijst. Ze beargumenteerden ook waarom ze juist voor deze doelen en componenten kozen. De resultaten toonden aan er veel verschillende argumentaties (op verschillende niveaus) gebruikt werden door de experts om interventietrajecten uit te zetten. Experts hielden hierbij niet alleen rekening met kenmerken van het gezin of het kind, maar ook met zichzelf als professional. Doorheen deze studie werd inzicht verzameld in welke interventies het vaakst geselecteerd werden om te werken op het gehechtheidsdomein en om welke redenen. Zo gaven de meeste experts aan dat ze gesprekstechnieken verkiezen om rond gehechtheid te werken in een gezin.

Eén van de elementen die experts frequent aanhaalden als argumentatie om een interventietraject samen te stellen zijn de unieke sterktes en kwetsbaarheden van het specifieke gezin. In **Manuscript 8**¹ verkenden we welke sterktes en kwetsbaarheden ouders zelf aangeven in het opbouwen van gehechtheidsrelaties met hun kind met een ernstig tot diep VB. Hiervoor werden 23 afnames van het Attachment Strengths and Needs Interview meegenomen (met de antwoorden van 35 ouders met een kind tussen 1 en 9 jaar). Opvallend was dat ouders veel verschillende – al dan niet samenhangende – factoren aangaven die een invloed hebben op de gehechtheidsontwikkeling. Deze factoren hadden niet allemaal (rechtstreeks) te maken met het kind zelf of diens beperking. We konden spreken van verschillende ‘lagen van beïnvloeding’, zoals factoren te maken met het kind, de ouder, de ouder-kind interactie, de familie of de bredere omgeving. Een kernfactor die over alle interviews terugkwam als sterke beïnvloedende factor was de mate waarin ouders sensitief en responsief konden reageren op de subtiele, communicatieve signalen van hun zoon of dochter. Voor bijna alle ouders was het behouden of verder versterken van hun sensitieve interactiestijl een wens naar de toekomst toe.

Tot slot ontwikkelden we in dit proefschrift 4 toegankelijke psycho-educatieve video's voor ouders. De bedoeling van deze video's was om ouders op een aantrekkelijke en toegankelijke manier meer informatie te geven over het thema van gehechtheid. Zo werden ze geïntroduceerd in de gehechtheidstheorie, het onderzoek rond gehechtheid en VB, sensitiviteit en kregen ze citaten te horen van andere ouders. In **Manuscript 7** rapporteerden we over een pilotstudie met 16 ouders die als kortdurende interventie bovenstaande video's bekeken. Hoewel ouders positief waren over de videoreeks en allemaal aangaven dat de video's voor hen betekenisvol waren, vonden we in deze pilotstudie nog geen empirische effecten op het zelfvertrouwen van ouders als gehechtheidsfiguur. Meer vervolgonderzoek is nog nodig om te onderzoeken of zulke tijds- en middelen efficiënte interventies zinvol kunnen zijn voor bepaalde ouders om meer zelfvertrouwen te vinden als gehechtheidsfiguur.

Het proefschrift zette belangrijke stappen in het opvullen van de hiaten in gehechtheidsonderzoek en onderzocht enkele basisassumpties bij de onderbelichte groep van kinderen met een ernstig tot diep VB. Naast het creëren van een dieper inzicht in enkele basisassumpties van de gehechtheidstheorie, gaf het project een aanzet om gehechtheidsgerelateerde ondersteuning te bieden aan deze gezinnen, op maat van hun individuele sterktes en noden. Op lange termijn zal dit hopelijk niet alleen leiden tot een toename van het vertrouwen van ouders om hun rol als gehechtheidsfiguur te vervullen, maar ook tot een afname van de gedrags- en emotionele problemen bij kinderen met een ernstig tot diep VB die kunnen voortkomen uit een gebrek aan emotionele veiligheid.

¹ Dit manuscript zit niet in het proefschrift, maar is kort na de verdediging geschreven op basis van data uit het proefschrift.